

Доц. др Весна Љ. Минић⁵

Учитељски факултет Призрен – Лепосавић

Доц. др Марија М. Јовановић⁶

Филозофски факултет Ниш

ПОТРЕБА, ЗНАЧАЈ И САДРЖАЈИ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ⁷

Апстракт: Суштина рада огледа се у значају моралног развоја и васпитања, његовој потреби у савременим условима живота и рада, као и фактора који доприносе, олакшавају, или ометају тај развој. Програм моралног васпитања треба да обухвати садржаје који ће задовољити разноврсне потребе и проблеме васпитаника, њихову друштвену усмереност, мотиве којима се руководе и који се налазе у основи њиховог моралног понашања. Садржаји моралног васпитања су заступљени у основној школи и могу се уочити у наставном плану и програму. Ми ћемо се у раду бавити представљањем садржаја моралног васпитања у настави: српског језика, математике, света око нас, природе и друштва, грађанског васпитања, ликовне и музичке културе. Помоћу њих се остварују морални принципи и задаци који треба да доведу до пожељних исхода. При томе, треба имати у виду да је морално васпитање усмерено на формирање целовите моралне личности и да је сваки његов део и садржај, међусобно повезан и да се често прожимају, што у њиховој примени захтева промишљено планирање и усклађивање.

Кључне речи: морално васпитање, садржаји, основна школа, потреба, млађи разреди.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Када говоримо о моралном васпитању и његовој потреби, улога основне школе у прихватању и усвајању моралних вредности је од посебног значаја. Међутим, школа није једини фактор социјализације и моралног васпитања. Различите формалне и неформалне институције и организације

⁵ minic.vesna@gmail.com

⁶ marija.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

⁷ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ 179013, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

утичу на формирање вредности, ставова и понашање деце. Породица, масмедији, групе вршњака, религијске институције и др. представљају значајне посреднике моралног развоја.

Морално васпитање је увек и друштвено васпитање јер припрема појединца за заједнички живот у оквиру одређених друштвених група и заједница, а друштвено васпитање је увек и морално зато што представља припрему за поштовање тих истих вредности у животу (зато се у литератури често може срести појам друштвено-морално васпитање). Морал има опште друштвени карактер јер га чине норме које су у датом друштву општеприхваћене и односе се на *све* који испуњавају одређене захтеве. Моралност не зависи само од моралног садржаја, већ и од интелектуалне способности појединца, од снаге воље која се показује како на плану сазнања тако и на плану активности и његових намера. У том смеру, од образовног система се највише очекује, и то путем давања адекватне педагошке подршке и помоћи које имају за циљ спречавање занемаривања друштвеног и моралног ангажовања деце основношколског узраста.

Садржаје моралног васпитања можемо наћи у наставном плану и програму који представља програмски континуитет наставних предмета првог, другог, трећег и четвртог разреда основног образовања и васпитања. Они су заступљени у свим предметима у основној школи. Ми ћемо се, због обима и квалитета рада бавити представљањем садржаја моралног васпитања у: настави српског језика, математике, света око нас, природе и друштва, грађанског васпитања, ликовне и музичке културе. Садржаји у наведеним наставним предметима задовољавају разноврсне потребе и проблеме деце основношколског узраста, њихову друштвену усмереност и мотиве којима се руководе у свом моралном деловању.

ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ МОРАЛА И МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА

Термин *морал* потиче од латинских речи „*mos* – обичај, *mores* - владање, *moralis* - ћудоредан, моралан, док на грчком *ethos* значи обичај, а *ethikos* моралан, ћудоредан.“ (Kangrga, 1993). *Морал* као појам се употребљава у различитим значењима, зависно од тога да ли се разматра у практичном или теоријском смислу. Оно што је заједничко већини дефиниција морала је да је он „друштвена појава која се манифестије као систем норми (скуп правила), повезан с неким системом вредности, којима се регулишу односи међу људима и однос човека према себи“ (Вилотијевић, 2002). Међутим, ма колико дефиниције појма морала и моралног васпитања биле бројне, тешко је међу њима издвојити ону која би била потпуно прихватљива са становишта педагогије.

Морал је један од облика друштвеног сазнања, то је сложена и многострана појава друштвеног живота која у себе укључује принципе, норме, правила и захтеве, који одређују и регулишу понашања људи у свим

областима друштвеног и личног живота, односе према стварима и појавама реалног света, као и узајамне односе у испуњавању обавеза према друштву, одређеној социјалној групи, другим људима и самом себи. Он је, такође, и историјска појава и садржи условљене погледе и схватања људи који се исказују у облику моралних идеала и система моралних вредности. Под *моралом* се подразумева скуп опште обавезујућих норми и образаца понашања који се односе на поступке који се могу разматрати као добри или лоши. Морал се, често, одређује као врста „друштвених норми које се односе на људско понашање, а неки аутори му дају првенствено значење понашања.“ (Тодоровић, 2007). По Спинози моралност је „жудња да се чини добро, а до ње долази зато што се човек у свом делању руководи разумом. У том новом, рационалистичком схватању моралности, разум се супротставља традицији, конвенцији, догми, спољашњем ауторитету.“ (Бабић, 1987). Као слободно биће, човек на основу разума обликује сопствену савест као образац и норму понашања. Психолошки речник (1998) моралност одређује као „особину владања у односу на владајући морални кодекс и критеријуме понашања“ која може да има шире импликације, као својства личности у односу на општа етичка начела. Познати педагог, Јован Ђорђевић (1996) морал дефинише као „укупност начела, правила и прописа којима се, с обзиром на добро и зло, регулише однос чланова неког друштва или религијске заједнице.“ За морал су, дакле карактеристични вредносни судови који се односе на слободан чин и слободно деловање особе.

Морално васпитање могуће је дефинисати само уз коришћење појма морал. По Бранковићу и Илићу (2011) морал увек „представља вредносно процењивање људских поступака и праксе, док је морално васпитање процес моралног формирања и моралног обликовања појединца у друштвену личност.“ То је специфичан процес у оквиру којег се формирају моралне карактеристике личности, његова морална свест, осећања, воља и карактер, навике моралног понашања и деловања. У уџбеницима педагогије и другим педагошким делима насталим након 1945. год. морално васпитање се третира као саставни део (вид, страна, компонента, област) васпитања а означава као организована (планска, систематска) активност усмерена на формирање личности спремне да се понаша у складу са друштвеним нормама. Морално васпитање доприноси „изграђивању моралне свести, моралних осећања и интересовања, моралних ставова и уверења, моралног посмарања и суђења.“ (Нинковић, 2006). Према овоме, оно потпомаже развијање и неговање хуманих односа међу људима, неговање пријатељства и човечности, постизање склада између речи, мисли и дела у свакодневном животу и раду. У процесу моралног васпитања код младих треба развијати позитивна морална осећања (част, осећање дужности и одговорности, достојанства, хуманости, родољубља, интернационализма, љубави). Истовремено треба развијати неодобравање, осуду према намерама, понашању, делима која су

морално неприхватљива (неправда, кршење норми, запостављање људских дужности, лажи и др.). Сврха моралног васпитања је да се формира свесна самостална личност која ће друштвене и моралне норме прихватити као своје и понашати се у складу са њима.

Морално васпитање се одвија на свим местима човековог живота и рада: у породици, ужој и широкој друштвеној заједници, у образовним установама (школама, верским установама и заводима, културним установама), кроз средства масовне комуникације, у процесу професионалног рада, у друштвеним удружењима, у слободном времену итд.

ФУНКЦИЈЕ И ЗАДАЦИ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА

Када говоримо о функцијама морала, наводимо три: *гносеолошку, регулативну и васпитну*. **Гносеолошка функција** морала се исказује у специфичностима узајамних односа људи који имају друштвени значај, а огледа се у њиховом непосредном комуницирању. Ова функција је заступљена у западним културама где друштво и закон обликује моралну особу. **Васпитна функција** морала је заснована на организованом и усмереном раду да се код оних које васпитавамо формирају пожељне моралне вредности и квалитети. Процес моралног васпитања произилази из јединства његове објективне и субјективне стране. Објективном се изражавају морални захтеви друштва а у субјективној долазе до изражаја односи личности према друштву, људима, овладавање друштвеним нормама и захтевима и њихово остваривање. Процес моралног развоја и васпитања остварује се усвајањем одређених знања на основу којих се формира систем моралних вредности. Овај процес је индивидуалан и персонализован јер се одвија у оквиру појединих личности. Потребно је истаћи да постојање норми и њихово **познавање** не значи да ће се појединац према њима и понашати. „Да би се владао према тим захтевима, појединац треба да их прихвати као своје идеје и мерила и трансформише у властите норме понашања. Тако прихваћене и трансформисане норме постају унутрашњи покретачки елементи понашања моралне личности. Морално васпитање појединца на тај начин се одликује пре свега потребом моралног понашања.“ (Мирић, 2001).

Основни циљ моралног васпитања односи се на формирање појединца као моралног субјекта који мисли, **осећа** и делује у складу са захтевима друштвеног морала, вредности, захтева и правила. Разлагање и конкретизовање циља моралног васпитања врши се помоћу **задатака** који произилазе из њих. Задаци друштвеног и моралног васпитања према Ђорђевићу (1996) су:

- „усвајање одговарајући етичких знања, вредности, норми и принципа опште друштвеног морала,
- развијање моралних осећања и моралне воље,
- слобода моралног избора,

- одговорно понашање појединца,
- формирање моралног лика појединца као члана друштвене заједнице“.

Пешиновић Ранка (према: Ђорђевић, 1996) сматра да су задаци друштвеног и моралног васпитања веома сложени, и да је васпитање уопште дуготрајан процес у коме се васпитни резултати учитеља и школе не могу одмах уочити. Лакше је пренети ученицима знања о моралним појмовима и принципима него код њих развити ставове, убеђења и поглед на свет који ће их мотивисати да одлучније поступају, у складу са усвојеним моралним принципима. По овом аутору задаци моралног и друштвеног васпитања имају своју: спознајну страну – упознавање моралних норми (вредности) одређеног друштва; емотивну страну – формирање моралних особина и ставова до степена моралних убеђења; и вољну страну – развијање навика моралног понашања и деловања у складу са моралним убеђењима.

Када је реч о развоју моралне личности Орловић-Поткоњак Милена и Поткоњак Никола (1981) као основне задатке у овој области постављају:

- “изградњу моралне свести тј. оспособљавање сваког појединца да самостално процењује шта је добро (морално) а шта није на основу условних моралних норми нашег друштва,
- развијање и неговање моралних осећања – обухвата оспособљавање за процењивање својих и туђих поступака као морално исправних или не,
- изградња моралног понашања на основу моралних сазнања и моралних осећања. Неопходно је да појединац не само зна шта је морално, већ и да поступа према својим усвојеним моралним нормама и вредностима (повезивање теорије сазнања и праксе деловања),
- развијање моралне свести подразумева развијање самопроцене,
- развијање самоконтроле и доживљавања сваког сопственог или друштвеног поступка као моралног и неморалног.”

У моралном васпитању задаци обухватају: „упознавање морала и његове теорије, развијање моралних уверења и ставова, формирање навика моралног понашања и деловања, формирање позитивних особина воље и карактера, формирање и неговање смисла за етичке вредности“ (Грандић, 2004).

Проблеми и тешкоће у остваривању задатака моралног васпитања настају услед тога што морални лик човека у савременом друштву одређују његови односи према заједници, другим људима и самом себи, док се међу њима ствара сложени сплет веза, односа и зависности. Осим тога, веома значајни утицај има и „традиција, начин живота, рада и понашања посебно социјалних група, породица итд. У значајној мери су изражене и противуречности између моралне свести и друштвених односа, друштвене и индивидуалне свести, знања о моралу, морално вредносних оријентација и моралног владања, друштвене и васпитне средине.“ (Бранковић и Илић, 2011). Морално понашање се, дакле развија не само под утицајем

организованог васпитања у школи већ на њега утичу и бројни други фактори који најчешће делују неорганизовано и неповољно (другови и пријатељи, одрасли, улица, средства масовних комуникација и др.).

ПРИНЦИПИ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА

Термином принцип (од лат. *principium* = почетак, основа) означава се основа од које се полази и којом се ваља руководити у различитим областима делатности. Принципи су критеријуми којима се човек руководи у одлучујућим ситуацијама, који му помажу и олакшавају при његовом одлучивању када се одређене одлуке прихватају као повољне или одбацују као неповољне. Морално васпитање има низ специфичности у односу на друге видове васпитања, па се сходно томе у литератури могу наћи следећи: *Принцип хуманости и демократичности васпитања* – Хуманост и демократичност васпитног процеса су два комплементарна захтева који се међусобно условљавају и допуњују. Хуманост схватамо као човечност, а демократичност као одлику васпитања која га чини тековином и једнаким правом свих. Треба разликовати васпитање хуманизма као садржај (моралног) васпитања и хуманост као принцип који прожима васпитни процес, који учеснике васпитања обавезује на одређени стил понашања. Демократичност подразумева такву организацију васпитне делатности и примену таквих метода и средстава васпитања, у оквиру којих ће се омогућити свима без изузетка (без обзира на расу, веру, нацију, економску моћ, друштвени углед родитеља) да имају исти третман, положај и поштовање личности. То се односи и на међусобне односе васпитаника и на односе између васпитача и васпитаника. Општа питања обезбеђивања елементарних услова и демократизације живота деце, регулисани су на међународном нивоу (на пример, Конвенцијом о правима детета Организације уједињених нација, и сличним документима). Принцип хуманости и демократичности нас обавезује, дакле, да све околности, садржаје, методе, поступке, средства и облике рада, бирамо и примењујемо тако да су у интересу човека, како појединца, тако и друштва у целини. Хуманости нема ван човека и људског друштва и ни са чим се другим не може изградити, осим васпитањем које је хуманистички засновано и оплемењено.

Принцип индивидуалних и узрасних могућности – Овај принцип подразумева да се васпитни процес одвија у складу са индивидуалним и узрасним карактеристикама деце и њихових одговарајућих психолошких профила. Деца се разликују једно од другог по темпераменту, карактеру, способностима и интересовањима због чега је у процесу моралног васпитања неопходно водити рачуна о њиховим индивидуалним својствима. „Познавање индивидуалних способности ученика омогућава ефикасније деловање на појединце, усмеравање њиховог развоја у жељеном правцу, као

и примену диференцираних и индивидуалних прилаза.“(Миочиновић, 2004).

Принцип равноправности међу половима – Принцип равноправности подразумева да су сви људи једнаки без обзира на лична својства која их одликују, то је темељна морална вредност сваког демократског друштва и сваке модерне државе засноване на принципу владавине права. Правило о забрани дискриминације садржано је у свим међународним документима о људским правима и у уставима готово свих земаља света. Равноправност полова подразумева „равноправно учешће жена и мушкараца у свим активностима у школи, потребно је формирати свест код ученика да нема одвајања и дискриминације на основу пола“ (Јанковић и Родић, 2002).

Принцип поштовања личности – Неопходно је да систем васпитања, посебно моралног, прожима идеја топлине, љубави, разумевања и дубоког уважавања личности детета. Високи захтеви према детету најчешће се спајају са поштовањем и поверењем у његове могућности. Уколико имамо веће захтеве према деци и имамо поверења у њих и њихове могућности, утолико их више поштујемо и сматрамо да су у стању да испуњавају повећане захтеве. Потребно је да учитељи и родитељи обезбеде уравнотежен однос између захтева и поверења, јер ће тако и деца више уважавати учитеље и родитеље.

САДРЖАЈИ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Садржаји моралног васпитања заступљени су у свим наставним предметима у основној школи. Њихова важност је велика за развој моралне свести човека, зато се са моралним васпитањем мора почети још од најранијег узраста детета. Школа као институција у којој се реализују садржаји моралног васпитања представља најорганизованији вид њиховог правилног усмеравања и свакодневног ефикасног спровођења.

Садржаји моралног васпитања у настави Српског језика

Садржаји моралног васпитања у настави српског језика огледају се у буђењу осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности, оспособљавање ученика за самостално доживљавање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевно-уметничких дела разних жанрова, систематско оспособљавање ученика за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм), упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, и др. Неговање културе слушања саговорника, писање разгледница и краћег писма део је садржаја моралног васпитања. Савремена методика наставе српског језика истиче низ „методичких радњи које треба применити у наставној обради програмских јединица из језика и које омогућују да сваки целовит сазнајни пут, почев од оног који је уоквирен школским часом, добије своју посебну структуру.“ (Наумовић, 2000).

Садржаје моралног васпитања можемо наћи у уџбеницима српског језика и то у песмама, причама, бајкама, баснама и др. Илустрације ради, у трећем разреду основне школе деца се срећу са причом *Голуб и пчела*, где су моралне поруке очигледне, јер је пружање помоћи другоме у невољи моралан чин који треба да краси сваког човека. „Окружени конкретним примерима деца се поистовећују са ликовима и опонашају их, што је један од задатака моралног васпитања. Зато је потребно да и учитељ својим моралним поступцима утиче на ученика.“ (Милатовић, 2011). Ако се осврнемо на садржаје моралног васпитања из првог разреда основне школе, басна *Лисица и гавран* је једна од првих и наупечатљивијих са којом се деца срећу. Њоме се деца уче да се не склањају у страну како би заштитили само себе, дакле да не буду себична и повучена, него да буду отворена за помоћ и сарадњу са другима. Прича „*Два друга Лава Толстоја*“ (Панчић и Опачић, 2011) својим сажетим текстом итиче да су лоши они људи који у опасности напуштају своје другове. Садржаји моралног васпитања у настави српског језика истакнути су у следећим текстовима: *Александар Сергејевич Пушкин: Бајка о рибару и рибици, Драган Лукић: Друг другу, Бранислав Црнчевић: Босоноги и небо, Ханс Кристијан Андерсен: Ружно паче, Бранислав Црнчевић: Љутито мече. Народне приповетке: Свијету се не може угодити, Бранко Радичевић: Самоћа, Гроздана Олујић: Стактарева љубав, Драган Лукић: Друг другу, Јован Јовановић Змај: Циганин хвали свога коња, Гвидо Тартаља: Подела улога Александар Поповић: Пепелуга, Бранко Радичевић: Прича о дечаку и Месецу, Бранислав Црнчевић: Мрав добра срца, Сун Ју Ђин: Свитац тражи пријатеља, Љубивоје Ршумовић: Аждаја своје чеду тепа“ и др.*

Кроз наставу српског језика потребно је развијати богатство речи, подстаћи ученика да усваја моралне норме и навике, да се у складу са са њима понаша. Такође, ученик самостално треба да стекне представу о значају одређених моралних вредности које ће га пратити током читавог живота.

Садржаји моралног васпитања у настави Математике

Везано за садржаје моралног васпитања у настави математике ученици се оспособљавају за „примену усвојених математичких знања у решавању разноврсних задатака из животне праксе, за успешно настављање математичког образовања и за самообразовање.“ (Наставни план и програм за основну школу, 2014). Током обраде ових садржаја користе се дијаграмске слике у представљању линија које би ученици могли користити и у свакодневном животу. На тај начин ученици могу помагати другим људима и стечене садржаје примењивати у реализацији својих моралних поступака.

Операције са бројевима које ученици усвајају у нижим разредима основне школе треба приближити на тај начин да их ученици могу примењивати у конкретним животним ситуацијама. Уколико су правилно усвојили ове садржаје, ученици ће знати да скрену пажњу, нпр. трговцу који погрешно са новцем и сл. Овакве ситуације се могу десити и са усвајањем

временских релација, где ученици могу пратити време на сату и упућивати друге особе на одговорност у обављању послова на време. Усвајање садржаја о половини ученици могу научити да деле са другом подједнако јабуку, ужину, књиге и др.

Садржаји моралног васпитања у настави Света око нас

Циљ наставног предмета свет око нас је да деца упознају себе, своје окружење и развију способности за одговоран живот у њему. Садржаји моралног васпитања у настави овог предмета односе се на: оспособљавање за самостално учење и проналажење информација за моралне вредности, усвајање цивилизацијских тековина и упознавање могућности њиховог рационалног коришћења, као и развијање еколошке свести. Свет око нас као наставни предмет има могућности за корелацију са знатним бројем изборних предмета у првом и другом разреду (Чувари природе, Рука у тесту, Народна традиција, Грађанско васпитање) јер су садржаји ових програма компатибилни.

Путем овог предмета ученику се пружа могућност да кроз активности покаже своју способност да практично примени знања која је стекао о моралном васпитању. За изучавање природних појава врло је значајно проблемско структурирање садржаја као подстицај радозналости и интелектуалне активности деце. Садржаје моралног васпитања запажамо у следећим областима: *Ја и други* - истакнута су дечија права (уважавање различитости и права других). „Песма о дечијим правима Љубивоја Ршумовића“ (Гачановић, Требјешанин, Новаковић, 2011) на најбољи начин илуструје право на приватност, слободу изражавања, што је свакао део моралног васпитања. Учитељ кроз садржаје моралног васпитања у предмету свет око нас упућује ученике и на право информисања и његов значај. Потребно је пробудити вољу и свест ученика о значају самообразовања и права на информисање.

Култура живљења је једна од области која се односи на усвајање правила понашања у саобраћају. Ученици се са правилима саобраћаја упознају нпр. кроз песму Бранка Коцкице *Како се прелази улица*, а са знацима и појмовима у саобраћају нпр. шетњом до прве раскрснице, посматрањем понашање пешака и возача. Песмица о семафору на адекватан начин упознаје и учи децу раног школског узраста да у зависности од боја на њему смеју или не смеју да пређу улицу.

„Час је црвен, час је жут, Час је ведар, час је љут.

Прво око значи: Стој! Да не буде последије јој!

Друго око значи: Пази! Може нешто да те згази.

Треће значи: Сретан пут! Не замјери што сам љут!“

Област која се односи на људске делатности обухвата садржаје моралног васпитања који описују човеково стварање: услова за живот и рад,

потребе људи, производе људског рада, очување биљака и животиња, човека као део живе природе и његову улогу у очувању природне равнотеже, као што истиче текст који се налази у уџбенику света око нас: *Нестаини Миша*. Овим текстом ученици се упућују на ситуације које су опасне по животну средину. Развијање свести о заштити околине је један од значајних садржаја моралног васпитања, као и упућивање на начине њеног очувања. Овај предмет обухвата и целину где човек живи, кроз чију се анализу ученици упућују на правила понашања у групи (права и одговорности припадника групе, обичаји, традиција и празници некад и сад).

Садржаји моралног васпитања у настави Природе и друштва

Кроз садржаје моралног васпитања у настави природе и друштва ученик упознаје своје моралне поступке, развија и формира еколошку свест и разумевање основних елемената одрживог развоја. Значајно је и уважавање сличности и разлика међу појединцима и групама, како националних мањина у нашој земљи, тако и из других земаља. Ученици се упознају и са дечијим правима, правилима група (познавање, уважавање и живљење у складу са њима). Знања која се стичу у оквиру овог предмета треба да буду у функцији одговорног односа према себи, другима и природи, односно треба да буду основ за формирање правилних моралних навика, ставова и вредности. Једна од препоручених активности у овој тематској области, у којој ученици могу лично да се ангажују и дају допринос заштити животне средине, и истовремено се понашају у складу са концептом одрживог развоја, може бити сакупљање и раздвајање отпада за рециклажу (папир, пластика, лименке...). Овде се морају нагласити правила које човек доноси и којих се мора придржавати да би заштитио себе, друге и своје окружење (здравствено-хигијенска и саобраћајна правила, дечија и људска права која уважавају различитости и омогућавају суживот, правила која обезбеђују еколошку равнотежу у окружењу и одрживи развој за будуће генерације). Пошто се у оквиру теме „Где човек живи, у наставним јединицама Површинске воде у месту и околини ученици упознају са животом и моралом људи из своје околине, њихова обрада може се искористити да се садржаји моралног васпитања прожму и кроз друге предмете“ (Гачановић, Требјешанин, Новаковић, 2014). Ови садржаји моралног васпитања прописани наставним планом и програмом морају имати два основна вида: теоријски и практични, који требају да буду подједнако заступљени.

Садржаји моралног васпитања који су заступљени у уџбеницима природе и друштва можемо разврстати у следеће области: *Наше наслеђе* – како откривамо прошлост (сведоци ближе и даље прошлости), трагови прошлости: материјални, писани, усмени и обичајни; чувамо и негујемо остатке прошлости. *Некад и сад* – одређивање ближе и даље прошлости (живот у породици, школи, насељу, завичају); мој завичај и његова прошлост - културна и историјска (начин живота, производња и размена добара,

занимања, одевање, исхрана, традиционалне светковине, игре, забаве...). *Људска делатност* – дечија права, правила група (познавање, уважавање и живљење у складу са њима), саобраћајнице у окружењу (понашање на саобраћајницама: прелазак преко улице – пута, кретање дуж пута, истрчавање на коловоз, коришћење јавног превоза, вожња бициклом, игра поред саобраћајница; именовање и препознавање на географској карти).

Садржаји моралног васпитања у настави Грађанског васпитања

Методичку окосницу предмета грађанско васпитање чине: интерактивне радионице, структуриране активности које настају као резултат захтева који уводи водитељ радионице, а обједињене су око главне теме. Већина радионица у овом програму започиње причом која је блиска искуству детета, а садржи моралну дилему или сукоб потреба или вредности као повод за дискусију у пару или мањој групи, а завршава разменом у целој групи. Циљ је да се пружи могућност сваком детету да реструктурира своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове. Пошто је учење по моделу важан облик учења социјалног понашања, битно је да водитељ (учитељ) својим понашањем, начином рада и односом према деци, демонстрира вредности које жели да његови ученици усвоје.

Игњатовић-Савић и др. (2011) указују да упознавање ученика са дечијим правима, подстицање и оспособљавање за активну партиципацију у животу школе су битан део моралног васпитања које се остварује кроз: *размену*, деца се упознају са основним дечијим правима; *вежбу вођене фантазије и цртање*, ученици изражавају своје визије школе по мери деце; *уче како да остваре право на слободу мишљења и јавног изражавања*; *сазнања о томе како користе слободно време*; *уче да препознају везу између права и одговорности*; евоцирају различите ситуације злостављања, ругања, насиља међу децом, *уче да разумеју зашто се то дешава, и начине како да се заштите*; *уче да препознају негативне стереотипе, ситуације у којима су нека деца неприхваћена у групи*.

Садржајима моралног васпитања у настави грађанског васпитања развијају се и негују основне људске вредности кроз теме: *Ја то већ умем* – ученицима се изложи листа вредности и врлина и тражи се да наведу сопствени поступак у коме се види да су усвојили ту вредност или врлину, и подстичу да нађу нове поступке којим би могли да их изразе; *Шта кад се то деси* - Ученицима се предоче ситуације у којима деца крше неке од основних вредности (крађа, лаж, оговарање), *уче се да изразе потребе које их наводе на то, и да открију начине на које се те потребе могу задовољити а да се не прекрше вредности*; *Сарадња* – ученици уче да сагледају важност сарадње и узајамног подржавања; *Понашање које одступа од очекиваног* – сагледавање последица саосећајног односно осуђивачког става према понашању које одступа од очекиваног, сукоб потреба и како га разрешити. *Лаж као морални*

прекршај – размена мишљења о томе да ли треба разоткрити лаж коју је изрекао пријатељ/ица, да ли је ћутање о томе исто лаж, да ли је лаж опростива, да ли се може бити пријатељ некоме ко лаже, зашто је лаж морални прекршај. *Припадање групи* – размена мишљења о сукобу потреба и како га превазићи, морална дилема – крађа као услов прихваћености у групи, поштовање туђег власништва. *Крађа као морални прекршај* – размена о томе да ли је крађа морални прекршај и шта доводи до ње.

Садржаји моралног васпитања у настави Ликовне културе

У двадесетом веку са појавом нове концепције моралног васпитања уметност добија изванредно велики значај као средство формирања човека и његовог свестраног, целовитог развика. Ослањајући се на већ постојећа сазнања по природној и вештачкој светлости, ученике треба уводити у процесе опажања извора светлости и условљавања настанка сенке. У односу на извор светлости и величину предмета која се налази испред извора светлости, појавиће се сенка, нпр. сунчани дан, облик и дужина сенке неког предмета па и самог детета које је осветљено природном светлошћу. Ако бисмо, ипак употребили вештачку светлост, као што је графоскоп, усмерену према групи ученика, уз у позадини постављен натрон папир или пак-папир, појавиће се сенке које могу бити опцртане, преклопљене, па касније од стране ученика пастелним бојама попуњене. Постоје и друге игре са светлосним изворима које ће учитељ, зависно од услова у којим се налази, решавати са ученицима на креативан начин.

С обзиром на то да су деца свакодневно окружена предметима који су обликовани по ергономским, принципима за одрасле, сем у вртићима, где се налазе поједини предмети прилагођени дечијем узрасту, сматра се да нам је обавеза да деци доводимо до свести да су све те предмете које употребљавамо сачинили неки људи који се баве дизајном. У пракси се показало да и ученици са задовољством могу да сачине неке предмете који су резултат њихове креативности, стваралаштва и инвентивности.

Садржаји моралног васпитања у настави Музичке културе

Доживљај музичког дела ученици могу изразити пантомимом. Они ће спонтано дочарати свирање на инструменту који су препознали, а сам карактер слушане композиције подстакнуће их на одређене покрете. „Слушање музичке приче је врло омиљен облик код млађих ученика. Слушање самосталних музичких целина из приче може се поновити и другом приликом, као подсећање на причу. Свако ново слушање ће довести до нових сазнања. Слушање неких композиција из претходног разреда може се поновити и у следећем разреду.“ (Ђуровић – Пантелић, 1998). Кроз слободу изражавања развијају се стваралачке способности, фантазија, интуиција и индивидуалност. Настава музике треба ученику да пружи што више прилика за ослобађање и развијање његовог музичког изражавања.

Садржаји моралног васпитања су присутни у следећим песмама, које се налазе у уџбеницима наставе музичке културе: „Саобраћајац - Н. Хиба, Авантуре малог Јују - П. Бергамо, Ишо меда у дућан, Другарство - Вера Којић, Нови Сад, Радни мрави - Дарко Живковић, Гаџин хан, С. Барић - Страшан лав, Ал је леп овај свет, Л. Димитријевић - Медведова женидба (дечја опера), Нестајни дечаџи - Ј. Маринковић, Ј. Маринковић - Баџи добре воље, Другарство - М. Субота, Два се петла побиеше, Молимо за фину тишину - А. Кораћ.“ (Илић, 2013).

Музика се најчешће везује за уживање и задовољство на које сваки ученик има право. На тај начин он формира свој музички укусу и касније самоиницијативно бира садржаје песама које жели слушати. Кроз текстове су иказане неке моралне норме и вредности. Међутим, едукативна улога песама које се обрађују у настави музичке културе је веома значајна, с обзиром да подстицајно делује на свеукупан развој моралне личности ученика. Највећу моћ музика показује у свом утицају на процес усвајања садржаја моралног васпитања и организационих особина, као и на целокупну личност. У исто време, музиком ученик може исказати своју емоционалну природу. У сваком случају, она има есенцијални значај за човеков живот, јер има моћ да другима представи ко смо ми.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Морал је веома значајна, сложена и многострана појава друштвеног живота која обухвата скуп, углавном неписаних правила, принципа и норми којима се регулише, усмерава и процењује понашање човека сходно важећим моралним нормама. Морал се појавио и развио у људском друштву и зато је изразито људска категорија. Он се током историјског развоја мењао и прилагођавао насталим променама у друштву, али је одређене форме увек задржавао, што указује на његову постојаност и значај.

Основна школа је најорганизованији вид реализовања моралног васпитања, она има обавезу да све недостатке везано за њега исправи и ученика укључи у животну заједницу, као високо моралну личност. Поред поседовања образовања, учитељ мора да буде и морална личност. Својим примером треба да утиче на развој моралних особина својих васпитаника.

Садржаји моралног васпитања видљиви су у наставном плану и програму и део су готово свих наставних предмета. Међутим, да би се разумели, пре свега, морају бити препознатљиви од стране учитеља. Садржаје моралног васпитања којима смо се бавили у овом раду препознали смо у следећим наставним предметима: српски језик, математика, свет око нас, природа и друштво, грађанско васпитање, музичка и ликовна култура. У свима њима, илустративним путем су приказани и објашњени дати садржаји.

Литература

- Бабић, Д. (1987): *Право и морал*, Центар за идејно-теоријски рад, Осиејек.
- Бранковић, Д., Илић, М. (2011): *Увод у педагогију*, Соомесграфика, Бања Лука.
- Вилотијевић, (2002): *Породична педагогија*, Учитељски факултет, Београд.
- Гачановић, Б., Требјешанин, Б., Новаковић, Љ. (2011): *Свет око нас, уџбеник за први разред*. Завод за уџбенике, Београд.
- Грандић, Р. (2004): *Увод у педагогију*. Приручник, Нови Сад.
- Ђурковић-Пантелић, М. (1998): *Методика музичке културе*, Учитељски факултет, Ужице.
- Ђорђевић, Ј. (1996): *Морално васпитање, теорија и пракса*, Савез педагошких друштва Војводина, Нови Сад.
- Илић, М. (2010): *Породична педагогија*, Филозофски факултет, Бања Лука, Учитељски факултет „Џемал Биједић“, Мостар.
- Јанковић, П., Родић, Р. (2002): *Школска педагогија*, Учитељски факултет, Сомбор.
- Kangrga, M. (1993): *Морал, Енциклопедија политичке културе*, Београд.
- Милатовић, В. (2011): *Читанка за трећи разред*, Завод за уџбенике, Београд.
- Миочиновић, Љ. (2004): *Морални развој и морално васпитање*, Институт за педагошка истраживања, Београд.
- Мирић, Ј. (2001): *Развој моралног мишљења*, Калекон, Београд.
- Наумовић, М. (2000): *Методика српског језика и књижевности*, Учитељски факултет, Београд.
- Нинковић, Б. (2006): *Савремена породица и школа*, Учитељски факултет, Јагодина.
- Панчић, Д., Опачић, З. (2011): *Читанка за четврти разред*, Завод за уџбенике, Београд.
- Поткоњак, М., Поткоњак, Н. (1981): *Опита педагогија – други део*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Тодоровић, М. (2007): *Морал, Социолошки речник*, BONAFIDES, Београд.

NEEDS, IMPORTANCE AND CONTENTS OF ETHICS EDUCATION IN JUNIOR CLASSES OF PRIMARY SCHOOLS

Summary: *The core of the paper deals with the importance of ethics development and education, its need in modern conditions of life and work, as well as factors that contribute, make easier, or disturb that development. The syllabus of ethics education should comprise contents that would satisfy needs and problems of pupils, their social determination, motives that lead them and are in the foundations of their ethics behaviour. Contents of ethics education are present in primary school and can be noticed in the curriculum. The paper will present contents of ethics education in teaching of Serbian language, mathematics, world around us, natural sciences, civics education, art and music education. With their help ethical principles and tasks that should lead to the expected output are thus realized. It should also be taken into account that the ethics education is aimed at the forming of whole ethical personality and that each part and content of it is mutually connected and permeated, which requires a thorough planning and coordinating.*

Key words: *ethics education, contents, primary school, needs, junior classes*